

М.К. Әлиев, э.ғ.д., профессор

Ж.С. Тажимаева*, PhD докторанты

М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік

Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: miatbek@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ОРТАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада дамып келе жатқан Бизнесінің институционалдық негіздері қарастырылады. Мақалада Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті ынталандырудың институционалдық құрылымы мәселесі баяндалады. Бұл жұмыста институционалдық орта жағдайы мен инновациялық процестер динамикасының өзара байланысы зерттелген. Атап айтсақ, бизнесінің институционалдық ортасының мәні анықталынып, ғылыми деректемелерін талдаудың негізінде оның анықтамасы ұсынылып, Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің және ынталандырудың жүйелерінің құрылымдары талданады. Мемлекет ықпал ету объектісі ретінде кәсіпкерлікті дамытуға қолайлы жағдайлар жасау үшін Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік климатына баға беріледі. Автор кәсіпкерлікті ынталандыру және қолдау жөніндегі мемлекеттік саясатты қалыптастыруға жүйелі көзқарастың маңыздылығын атап өтті.

Мақалада басқарудың және ынталандырудың ерекшеліктері ашылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытудың негізгі басым бағыттары мен нысаналы параметрлері айқындалады. Мақалада Қазақстанда кәсіпкерліктің қызметін дамытуға қолайлы институционалдық орта моделін құру, оның ішінде іскерлік құзыреттерін қалыптастыру тетігі және жеке тұлғаларды кәсіпкерлік қызметке ынталандыру мәселелері қарастырылады. Осы мақалада Қазақстанның отандық ғалымдарының әзірлемелері негізінде ғылым мен инновациялық кәсіпкерлікті талап ететін ұлттық экономиканың жоғары технологиялық секторын дамытудың халықаралық шарттарына сай институционалдық ортаны қалыптастырудың шарттары мен алғышарттары қарастырылады.

Кілт сөздер: Кәсіпкерлік, мемлекет, мемлекеттік саясат, мемлекеттік реттеу, технологиялық сектор, институционалдық орта, ынталандыру, дамыту, бәсеке, ұлттық экономика.

Ключевые слова: предпринимательство, государство, государственная политика, государственное регулирование, технологический сектор, институциональная среда, стимулирование, развитие, конкуренция, национальная экономика.

Keywords: entrepreneurship, state, state policy, state regulation, technological sector, institutional environment, stimulation, development, competition, national economy.

Кіріспе. Неоклассикалық парадигмаға сәйкес тұтастай алғанда экономикалық жүйе, атап айтқанда кәсіпкерлік, еркін экономикалық кеңістікте өндіріс, тұтыну, айырбастау процестерін жүзеге асыратын және сонымен бірге өзінің пайдалылығын барынша арттырудан туындайтын, негізінен қызметтің барлық түрлерінен пайда алу ретінде түсінілетін өзара іс-қимыл жасайтын жеке немесе заңды тұлғалардың жиынтығы ретінде қарастырылады. Институционалдық экономика парадигмасына сәйкес жеке немесе заңды тұлғалардың іс - әрекеттері еркін нарықтың «таза өрісінде» емес, әртүрлі институттармен-ұйымдармен, ережелермен, дәстүрлермен және т.б. толтырылған қатты «кедір-бұдырлы жерлерде» өрбиді. Жеке немесе заңды тұлғалардың іс-әрекетінің қозғаушы мотивтері максималды пайданы қамтамасыз ету әрекеті емес, бұл кәсіпкерліктің институционалдық нормалар мен ережелерге сәйкес келуіне, осы институттар шеңберіндегі инновацияны жүзеге асырудың жағдайын жақсартуға ұмтылу болып табылады.

Инновацияларды жүзеге асырудың маңызды шарты барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне де, тұтастай алғанда елдің бүкіл экономикасына да тікелей әсер ететін, олардың жоспарлы және мақсатты дамуын қамтамасыз ететін институционалдық ортаны қалыптастыру және дамыту болып табылады. Ғылыми әдебиеттерде инновациялық экономиканы қалыптастырудың бастапқы нүктесі неден тұрады деген сұраққа біржақты жауап болмаған сияқты, институционалдық ортаны не құрайтыны туралы нақты түсінік жоқ: бизнес, білім және ғылым, мемлекеттік реттеу, нарық, инновациялық, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым, басқа факторлар. Бұл тұжырымдаманың негізгі анықтамасы ретінде келесі түсіндірме қолданылады,

институционалдық орта - бұл өндіріс, айырбастау және тарату үшін негіз құрайтын негізгі саяси, әлеуметтік және құқықтық ережелердің жиынтығы болып табылады.

Мақаланың мақсаты: мақаланың мақсаты кәсіпкерліктің жұмыс істеуінің институционалдық негіздерін зерттеу және бизнестің дамуының институционалдық жұмыс істеу ортасының әсерін бағалау болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер шешілді: кәсіпкерліктің институционалдық ортасының мәні айқындалды; кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеу мен ынталандыру жүйесінің құрылымы мен тетігі зерттелді; кәсіпкерліктің институционалдық ортасының нақты жай-күйі талданды; бизнесті дамытудың нысаналы критерийлері айқындалды.

Зерттеу әдістері: зерттеу теориялық талдау, жіктеу және индукция әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиеттік шолу. Кәсіпкерлікті ынталандыру жүйесінің институционалдық негіздерін зерделеуде «Кәсіпкерліктің институционалдық ортасы» тұжырымдамасы маңызды орын алады.

Ғылыми әдебиеттерде кәсіпкерлік ортаны жетілдіру мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Кәсіпкерлікті дамытудың институционалдық ортасын қалыптастыру мәселесі Л. Дэвис, Д. Норт және т.б еңбектерінде зерттелген [1].

Нуреев Р.М. институционалдық ортаны Экономикалық қызмет жүзеге асырылатын контекстті анықтайтын ойын ережелерінің жиынтығы ретінде түсіндіреді [2]. Осыған ұқсас түсініктемені Альжаханова К.Ж. келесідей түсініктеме береді, ол ережелер жиынтығы институтты құрайтынын, бірақ кез келген ереженің әрқашан институт бола бермейтінін атап өтеді [3].

Институционалдық теорияның жетістіктеріне қазіргі жағдайда мыналарды жатқызу керек:

- институттардың жалпы теориясын және институционалдың эволюциялық тұжырымдамасын тереңдету;
- өндірістік функцияның жалпыланған моделіндегі өндірістің институционалдық факторын эндогенизациялау, институт пен институционалдың ұғымдарының аражігін ажырату;
- институционалдық реформалар теориясының негіздерін қалыптастыра отырып, әлеуметтік-нарықтық трансформация процесін институционалдық талдауды жүзеге асыру;
- кәсіпорынның институционалдық теориясын және фирмааралық интеграцияны дамыту;
- институционализмді мемлекеттік реттеу парадигмасына енгізу.

Институционалдық ортаны қалыптастыру Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуы кезінде стратегиялық мақсаттарға қол жеткізудің объективті шарты болып табылады.

Зерттеу нәтижелері. Автор: Институционалдық орта-бұл экономикалық субъектілердің қызметін жүзеге асырудағы шектеулер мен мүмкіндіктерді анықтайтын институттардың жиынтығы дегенге тоқталу керек деп санайды.

Экономиканың тұрақтылығы мен дамуын қалыптастыру тетігі-бұл шаруашылық агенттерінің қызметі жүзеге асырылатын ресми және бейресми сипаттағы институционалдық шектеулердің жиынтығы (заңдар мен келісімшарттар, конвенциялар мен нормалар). Институционалдық негіздер экономикалық тиімділікпен анықталады, мұнда өзара әрекеттесетін нарық субъектілерінің мүдделерін іске асыру маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты мүдделердің құрылымын, оларды мемлекеттік саясатқа енгізу тетіктерін талдау қажеттілігі туындайды.

Институционалдық механизм экономикадағы болып жатқан өзгерістердің көрінісі болып табылады және ресми және бейресми институттарды іске қосады, шаруашылық жүргізуші субъектілер мен агенттердің өзара қарым-қатынасын құрылымдайды. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің институционалдық тетігі қалыптасқан институттарды іске асырады, белгіленген нормалар мен ережелердің сақталуын бақылауды жүзеге асырады.

Институционалдық факторлардың экономикалық өсуге әсерін зерттеу бірқатар алғышарттарды ұсынады:

- институционалдық факторлардың экономикалық қауіпсіздікті нығайтуға оң ықпалының бағыттарын айқындау қажет;
- институттардың өздері тарапынан экономикалық қауіпсіздіктің ықтимал ішкі және сыртқы қатерлерін жою мүмкіндігін негіздеу маңызды (алдымен теориялық);
- экономиканың нарықтық трансформациясы процесінде институционалдық ортаны қалыптастыру тиімділігінің ерекшелігін анықтау және тетіктері мен шарттарын түсіндіру қажет.

Институционалдық факторлар экономикалық өсуге тікелей әсер етеді, қоғамдағы негізгі экономикалық актерлерді ынталандыру жүйесін қалыптастырады, адами және зияткерлік капиталға инвестициялауға, инновацияларға, өндіріс процесін ұйымдастыруға ықпал етеді. Экономикалық көрсеткіштерге әсер ететін осы факторлар мен жағдайлардың түрлері 1-кестеде келтірілген.

1-кесте

Экономикалық өсуге әсер ететін институционалдық факторлар

Факторлардың түрлері	Экономикалық көрсеткіштерге әсер ететін жағдайлар
Жалпы өркениетті	- әлеуметтік-экономикалық қатынастардың сипаты; - қоғамдағы басым идея немесе ой; - қоғамның тарихи дамуы;
Әлеуметтік және психологиялық	- эволюциялық жолмен өзгертін қоғамның салыстырмалы тұрақты сипаттамалары; - қоғамда өмір сүретін адамдардың психологиялық ерекшеліктері; - ұлттық мәдениеттің ерекше рөлі, менталитет, этникалық мінез-құлық түрлері;
Саяси	мемлекет, бизнес, саяси мәдениет, бейресми ережелер мен дәстүрлер арасындағы Конституция мен ынтымақтастық әдістерінің сапасы;
Экономикалық	- тиімді және тиімсіз әрекеттерді анықтайтын нақты "ойын ережелері"; - меншік құқығы нақты анықталған; - функциялар және сауданың әлеуметтік ережелері; - банк және қаржы жүйелерінің тиімділігі; - тәуекелдерді басқарудың тиісті әдістері және сақтандыру жүйесі; - жалпы қабылданған салық жүйесі; - орталықтандырылмаған экономикалық жүйе; - ұзақ мерзімді өсуге оң әсер ететін ресми экономикалық институттар

* Авторлармен құрастырылған

1-кестеде келтірілген институционалдық факторлар бір-бірімен өзара әрекеттеседі, сонымен қатар кәсіпкерліктің қаржылық қауіпсіздігінің көрсеткіштеріне өзара ықпалды күшейтуі немесе әлсіретуі мүмкін. Сонымен, елдің экономикалық нәтижелері оның саяси жүйесіне, іс жүзінде саяси билікке ие және саяси шешімдер қабылдайтын адамдарға тікелей байланысты. Сонымен, елдің экономикалық нәтижелері оның саяси жүйесіне, іс жүзінде саяси билікке ие және саяси шешімдер қабылдайтын адамдарға тікелей байланысты. Егер елдің саяси билігі бір адамның немесе адамдардың шағын тобының қолында шоғырланған болса, онда билікке осындай монополияның нәтижесінде жеке меншік құқығын қорғауға, ресурстарды оңтайлы бөлуге, ел халқы үшін қоғамдық игіліктерді пайдаланудағы бірдей мүмкіндіктерге кепілдік бере алатын экономикалық институттардың жұмыс істеуін қамтамасыз ету өте қиын міндет болып табылады. Жанама әсер саяси институттардың экономикалық институттарды қалыптастыруда таңдауға әсер етуі мүмкін саяси биліктің таралуын алдын-ала белгілеуінен көрінеді.

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің институционалдық тетігі Бірыңғай экономикалық механизмнің құрылымдық құрамдас бөлігі ретінде бірқатар ерекшеліктерімен ерекшеленеді:

- ол шаруашылық жүргізуші субъектілер мен агенттер арасындағы қарым қатынасты анықтауда маңызды рөл атқарады;
- ол экономикалық механизм шеңберінде дамиды және оның өзгеруі экономикалық механизмнің өзгеруіне байланысты;
- шаруашылық қатынастар шеңберінде субъектілер мен агенттердің өзара қатынастарында тәртіп орнатуға және қамтамасыз етуге бағытталған;
- оның көмегімен экономикалық механизмнің тұрақтылығы сақталады және оның тиімділігі артады;
- ол экономикалық механизмнің басқа құрылымдық компоненттерімен салыстырғанда үлкен консервативтілікке ие;
- шаруашылық тетігі шеңберінде ортақ мақсатқа жету үшін субъектілердің әртүрлі жеке мүдделерін құрылымдауға арналған;
- ол арқылы субъектілердің іс-әрекеттерінің жалпы қабылданған нормалар мен ережелерден ауытқуын тұрақтандыру функциясы көрінеді.

Экономикалық қауіпсіздіктің институционалдық құрылымын қалыптастырудың заңдылықтары мен тенденциялары өндірістік факторларды интеллектуализациялауда, ақпараттық-технологиялық процестерді қарқындатуда, капитал мен технологиялар нарығының өзара тәуелділігін қалыптастыру мен күшейтуде, жаңа білімнің әлеуметтік бағытын күшейтуде көрінеді. Қазіргі Қазақстан экономикасында әлеуметтік-экономикалық даму сапасына және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін арттыруға тікелей әсер ететін маңызды құрылымдық институционалдық өзгерістер орын алуда.

Экономикалық даму факторлары жүйесінде институционалдық бағыттың өкілдері негізгі капиталға емес, ғылыми жаңалықтарға, өнертабыстарға, инновацияларға инвестицияларды қарастырады. Институционалдық теорияның өзегі дамудың тұрақтылығы мен басқарылуын қамтамасыз ете алатын экономиканы әлеуметтік бақылаудың сенімді тетігін қалыптастыру қажеттілігі болды. Нарықтық жүйенің өсуі мен дамуы белгілі бір экономикалық институттардың – экономикалық қызметті жүзеге асыру принциптерінің және олардың сақталуына ықпал ететін мекемелердің, ұйымдардың әрекетімен және тиімді жұмыс істеуімен қамтамасыз етіледі. Институттар әрқашан жүйелердің дәстүрлі орналасуын қамтамасыз ету құралы ретінде әрекет етеді немесе олардың құрылымдық өзгерістеріне әкеледі. Экономикалық жүйенің институционалдық құрылымы және оның даму бағыты әлеуметтік-экономикалық қызметті үйлестірудің белгілі бір тәртібі шеңберінде қалыптасатын шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін шектеулерді анықтайтын өзара іс-қимыл тораптарын құратын институттар жиынтығына байланысты.

Қолайлы институционалдық ортаны қалыптастырудың маңызды шарты мен іргетасы дамыған нормативтік-заңнамалық базаның болуы болып табылады.

Институционалдық теорияның негізгі элементтері институт пен институционалдың тұжырымдамалары болып табылады, олардың маңызды сипаттамалары көптеген пікірталастардың тақырыбы, сонымен қатар олардың бағыныштылығы болып табылады. Демек, институттар экономикалық қызметтің функционалды мазмұны болып табылады, ал ұйымдар оның құрылымдық формалары немесе экономикалық қатынастардың субъектілері мен объектілері құрылымының әлеуметтік формасы ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, егер ұйымдар ұжымдық іс - қимыл жүйелері болса, онда оларға сәйкес келетін институттар суперколлективті субъективтіліктің ерекше формалары болып табылады.

Осылайша, институттар қажетті ережелерді қалыптастыру арқылы экономикалық қызметтің нақты мәселелерін шешу үшін құрылады. Нормалар мен ережелер институттардың ұдайы өндірісінің нәтижелері мен факторларын, олардың қызмет ету механизмінің құралдарын қамтиды. Жаңа институционалдық экономиканың әдіснамасына сәйкес норманың пайда болуы, ережелер институттың көбеюінің нәтижесі болып табылады, өйткені олар реттелетін әрекеттерді бірнеше рет қайталау және теру нәтижесінде енгізіледі. Институттардың орны мен рөлі туралы түсінік экономиканы басқару олардың жиынтығының едәуір кеңеюіне және экономикалық процестер мен қатынастарға әсерінің күшеюіне байланысты тереңдей түсті.

Институционалдық қолдау ортасы экономиканың барлық секторлары ұсынылған субъектілер жүйесінен тұрады. Институционалдық орта элементтерінің құрамына мыналар кіреді:

1. Орталық және жергілікті басқару органдары нысанындағы мемлекеттік уәкілетті органдар. Мемлекетаралық ұйымдар, мысалы, Еуропа Одағы.
2. Бизнес мектептерінің функцияларын орындайтын университеттер. Іргелі (тұжырымдамалар, теориялар, қолдау әдістері) және қолданбалы сипаттағы (нормативтік - құқықтық база, бизнес модельдер, ұйымның даму стратегиялары және т.б.) ғылыми зерттеулерді іске асыратын зерттеу орталықтары.
3. Кәсіпкерлікті қолдайтын жобаға байланысты әртүрлі нысандағы коммерциялық емес және коммерциялық ұйымдар.
4. Кәсіпкерлер қауымдастығы.
5. Ғылыми және қолданбалы сипаттағы мерзімді басылымдар.
6. Кәсіпкерлікке арналған конференциялар мен форумдар

Елге байланысты әртүрлі элементтер жүйені басқарады, бірақ түптеп келгенде оның күрделілігі және кәсіпкердің нақты мәселелерге байланысты жан-жақты қолдау алу мүмкіндігі маңызды рөл атқарады.

Қоғам мүшелерінің жалпыға ортақ функцияларын бекітудің ең жоғары әлеуметтік нысаны Конституция болып табылады. Парламент Палаталардың бөлек отырысында алдымен Мәжілісте,

содан кейін Сенатта мәселелерді дәйекті қарау арқылы конституциялық заңдар мен заңдар қабылдайды, соның ішінде:

- республикалық бюджетті бекітеді, оған өзгерістер мен толықтырулар енгізеді;
- мемлекеттік салықтар мен алымдарды белгілейді және жояды;
- Қазақстанның әкімшілік-аумақтық құрылысы мәселелерін шешу тәртібін белгілейді;
- мемлекеттік қарыздар және республиканың экономикалық және өзге де көмек көрсетуі туралы мәселелерді шешеді.

Экономикалық процестерді басқарудағы ерекше мәртебе екі деңгейлі жүйесі бар ҚР Ұлттық Банкіне тиесілі. Ұлттық Банк Қазақстан Республикасының орталық банкі болып табылады және ҚР банк жүйесінің жоғарғы (бірінші) деңгейін білдіреді. Ерекше құқықтық мәртебесі бар Қазақстанның Даму Банкін қоспағанда, барлық басқа банктер банк жүйесінің төменгі (екінші) деңгейін алады.

Инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың институционалдық жағдайларын өзгертетін реформалар, ең алдымен, әкімшілік - командалық жүйеден нарықтық қатынастарға көшумен байланысты болды және инвестициялық климаттың жақсаруына ықпал етті, бұл елге алғашқы жаңа технологиялар мен кәсіпорындарды басқару жүйесін тартты. Нарық қағидаттарына негізделген экономиканың ауысуы бәсекелестікті арттыруды және кәсіпкерлік секторды дамыту есебінен мүмкін болатын монополизмді еңсеруді көздеді. Қазақстанда кәсіпкерлік қызметтің пайда болуы баға белгілеуді мемлекеттік қадағалаудың әлсіреуімен бір мезгілде орын алды, сол кезде кәсіпкерлік қызметті дамыту жөніндегі алғашқы бағдарлама әзірленіп, Қазақстан кәсіпкерлерінің форумы өткізілді. Содан кейін инфляция қарқынын төмендетуге бағытталған монетарлық саясаттың нәтижесінде шағын және орта бизнес субъектілерінің көпшілігі мемлекеттің ақша ағындарының қысқаруына байланысты өндіріс саласынан кетті, бұл кәсіпорындарда айналым қаражаты мен меншікті капиталдың жетіспеушілігін тудырды.

Мемлекеттің кәсіпкерлік ортасын жолға қоюдың тағы бір әрекеті меншікті жекешелендіру болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда жекешелендіру іс-шараларының әлеуметтік бағыты сақталды, тиісінше экономикалық әсері болмады. Жекешелендіру процесі ойластырылған мақсаттар мен схемалардың болмауымен қатар жүрді, құқықтық нормаларды әзірлемей жүргізілді, бұл жекешелендірілген компаниялардың басшыларының тиімсіз меншік иелеріне айналуына әкелді, өйткені акциялар өтеусіз негізде берілді. Осылайша, жекешелендіру процесі рецессияға алып келді, ал инвестициялық салымдар мен өндірісті қайта құрылымдауды қажет ететін кәсіпорындар бизнесті басқаруда білімі мен тәжірибесі жоқ адамдардың қолында қалды.

Кәсіпкерлік құрылымдарға инновацияларды енгізу жөніндегі стратегияларды іске асыру мақсатында бірқатар бағдарламалар құрылды, онда: инновациялық инфрақұрылым құру, шикізат бағытын еңсеру және экономиканы әртараптандыру, экспортқа бағдарлануды дамыту, инновациялық кәсіпорындардың ғылыми және техникалық базасын нығайту жоспарланды. Осы бағдарламалар қабылданған сәттен бастап әлемнің дамыған елдерінің рейтингіне ену бойынша ел алдында көптеген мақсаттар пайда бола бастады. Шындығында, пысықтауды қажет ететін барлық салалар дамудың бастапқы кезеңінде қалады.

Сарапшылардың пікірінше, отандық бағдарламалардың дәрменсіздігінің маңызды себептерінің бірі мәлімделген мақсаттарға қол жеткізу бойынша нақты шараларды көрсетпейтін іс-шараларды дұрыс тұжырымдау болып табылады.

Тиімді Институционалдық база қолайлы экономикалық ортамен бірге инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың базалық шарттары болып табылады. «Экономикалық орта» ұғымы қатысушылардың іс-әрекеттерінің жиынтығын, сондай-ақ кәсіпорынның тиімділігіне қандай да бір түрде әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды білдіреді[4].

Қазіргі экономикалық сөздікте «экономикалық орта» - бұл «кәсіпкерлікті, іскерлік өмірді дамытудың экономикалық жағдайларының жиынтығы; еңбекке күшті ынталандырудың, экономикалық еркіндіктің, соның ішінде өндірістің барлық ресурстық компоненттерінің еркін қозғалысының болуын» білдіретін ұғым [5].

Нарықтық қатынастар контекстіндегі "экономикалық орта" көптеген экономикалық агенттерден және олардың инновациялық кәсіпкерлік субъектілерімен өзара әрекеттесетін қасиеттерінен тұратын сыртқы ортамен анықталады [6].

Зерттеу аясында инновациялық кәсіпорынның экономикалық ортасы туралы ғылыми көзқарастар жүйеленді және келесі анықтама ұсынылды: экономикалық орта-бұл кейіннен

инновациялық кәсіпорынның экономикалық мінез-құлқына жағдай жасайтын сыртқы және ішкі факторларды құратын экономикалық агенттердің алуан түрлілігі.

Егер ішкі факторларды кәсіпорынның өзі бизнес-модель мен даму стратегиясын таңдау арқылы реттесе, онда сыртқы факторларды мемлекет реттейді.

Сыртқы факторларға мыналар жатады: Сыртқы факторларға мыналар жатады:

- 1) салалық құрылымның көрсеткіштері
- 2) саяси және экономикалық тұрақтылық деңгейі
- 3) Технологиялық даму дәрежесі
- 4) инновациялық кәсіпкерлік мәдениетінің көрсеткіштері.

Салалық құрылымның пропорционалдылығы мен тепе-теңдігі тұрақты экономиканың негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады. Салалардың Үздіксіз технологиялық тізбегі жаңа технологияларға инвестицияларды теңгерімді бөлу арқылы кеңейтілген өндірісті қамтамасыз етуге және бәсекеге қабілетті ұлттық өнімді құруға мүмкіндік береді. Посткеңестік экономикалық кеңістіктегі бұл жағдай бірыңғай ұлттық экономикалық кешеннің ыдырауы кезінде бұзылды.

Қазақстан, ТМД-ның көптеген басқа республикалары сияқты, ресурстарға бағытталған экономиканың қысқартылған салалық құрылымын мұра етті. Жүйе құраушы кәсіпорындар тек өндіруші салада шоғырланған. Колхоздар мен совхоздарды жою ауыл шаруашылығы мен тамақ өнеркәсібінің банкроттығына әкелді. Әр түрлі елдердің кәсіпорындары арасындағы экономикалық байланыстардың үзілуі олардың айналым капиталының жоғалуына және қайта өңдеу өнеркәсібінің басқа салаларының банкроттығына әкелді. Ұлттық экономиканы, оның жүйе құраушы өндіруші кәсіпорындарын шетелдік капиталды тарту арқылы ғана сақтауға болады. Шағын жекешелендіру негізінен әлеуметтік-тұрмыстық қызметтер саласында шағын және орта бизнестің құрылуына әкелді. Бұл сектордың кірістері мемлекеттік бюджетке шағын салық аударымдарын қамтамасыз етті. Осылайша, экономикалық орта бастапқыда индустриалды, әсіресе инновациялық дамуды қолдамады. Қазақстанда инновациялық кәсіпкерлікті дамыту проблемасы технологиялық фактор туралы айта отырып, цифрлық трансформация жағдайында ерекше өзекті, өйткені шағын және орта бизнес дамудың технологиялық жағын көрсететін жаңа технологияларды енгізу үшін жолсерік болып табылады.

Кәсіпкерліктің институционалдық ортасы кәсіпкерлер мен кәсіпкерлік құрылымдар, компаниялар мен Үкімет ұлттың әл-ауқатын құру мақсатында өзара іс-қимыл жасайтын құқықтық және әкімшілік инфрақұрылыммен анықталады.

Мемлекеттік институттардың маңыздылығы заңнамалық базаларды қалыптастырумен және бақылау қызметтерімен шектелмейді.

Өзді - өзімен өзара іс-қимыл істей отырып, институттар формалды және бейресми институттар, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік топтарының мүдделерін келісуге және түзетуге әсерін тигізетін институттар араларындағы өзара байланыстар жүйесі болып табылатын институционалдық тетігін қалыптастыруды қамтамасыз етеді, бизнес саласындағы декларацияланған даму мақсатына қол жеткізуге бірлескен қызметті үйлестіреді.

Осылайша, Қазақстанға, кез келген өзге мемлекет сияқты, бизнесті жетілдіру осындай дамуды қолдаудың және үйлестірудің маңыздысы болып табылатын институционалдық ортаны айналып өтіп, елдің экономикасын кәсіпкерлік орта ретінде де, кәсіпкерлік субъектілерінің осы экономикалық ортадағы іс-қимылын да қамтамасыз ете және реттей отырып, жүре алмайды. Қазақстан Республикасында мемлекеттік реттеу жаңа бақылау құралдары мен олар бойынша бизнесті жетілдірудің тиімді тетіктерін құруды талап етеді.

Қорытынды. Қолайлы институционалдық және экономикалық орта инновациялық кәсіпкерліктің дамуына айтарлықтай әсер етеді. Экономикалық және институционалдық жағдайлар жеке де, жиынтықта да Қазақстандағы инновациялық кәсіпкерліктің дамуына ықпал етпейді. Табиғи байлыққа және дайын өнімнің импортына байланысты туындайтын өткір проблема мемлекетті тәуелсіздік алған сәттен бастап бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан осал жағдайға қояды.

Институционалдық жобаларды іске асыру арқылы институционалдық өзгерістерді жүзеге асыру ғылымның, инновациялық саланың, өнеркәсіптің, білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет жүйесінің жағдайы Ресейдің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі индикаторына айналған жағдайда инновациялардың институционалдық ортасын қалыптастыру міндеттерін шешуге жүйелі түрде жақындауға мүмкіндік береді. Институционалдық жобаларды іске асыру арқылы институционалдық өзгерістерді жүзеге асыру ғылымның, инновациялық саланың, өнеркәсіптің,

білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет жүйесінің жағдайы Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігінің негізгі индикаторына айналған жағдайда инновациялардың институционалдық ортасын қалыптастыру міндеттерін шешуге жүйелі түрде жақындауға мүмкіндік береді.

Институционалдық базаны жақсарту және белгіленген мақсаттар мен оларды іске асыру бойынша қабылданған шаралар арасындағы сәйкестікті бұзумен байланысты проблемаларды еңсеру үшін мемлекеттің инновациялық дамуымен, атап айтқанда инновациялық кәсіпкерлікпен байланысты бастамалардың орындалуына жетекшілік ететін бірыңғай орган құру орынды болар еді. Қалыптасқан институционалдық базаның салдары экономикалық көрсеткіштердің жақсаруы болады деп болжауға болады. Дамудың инновациялық саласы төңірегінде басымдықтарды беле отырып, мемлекет елдегі технологиялық прогрестің драйвері ретінде инновациялық кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование. – М., 2017. – 180 с.
2. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник / Р.М. Нуреев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2018. – 640 с.
3. Альжыханова К.Ж., Тлеубергенов Ш.А. Институциональный анализ регуляторного воздействия в Республике Казахстан // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2016. – Вып. № 2. – С. 4-10.
4. Юргель, Н.В. Институционализация деятельности фирмы в трансформационной экономике: моногр. – Гродно: ГрГУ, 2013. – 99 с.
5. Таубаев А.А., Улыбышев Д.Н. Предпосылки и проблемы взаимодействия национальных инновационных систем стран Евразийского Экономического Союза // Современное бизнес-пространство: актуальные проблемы и перспективы. – 2015. – № 1 (4). – С. 94-97.
6. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М. – 2010. – 416 с.
7. Алиев М.К., Юсупов У.Б., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С. Кәсіпорындарды мемлекеттік қаржылық бақылаудағы мәселелер мен оны шешу жолдары // Central Asian Economic Review. – Алматы. – 2018. – № 1 (119). – Б. 39-45.

REFERENCES

1. Nort D. Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie. – M., 2017. – 180 s. [in Russian].
2. Nureev R. Jekonomika razvitija: modeli stanovlenija rynochnoj jekonomiki: uchebnik / R. Nureev. – 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Norma, 2018. – 640 s. [in Russian].
3. Al'zhahanova K., Tleubergenov Sh. In stitucional'nyj analiz reguljatornogo vozdejstvija v Respublike Kazahstan // Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Jekonomika». – 2016. – Vyp. № 2. – S. 4-10 [in Russian].
4. Jurgel' N. Institucionalizacija dejatel'nosti firmy v transformacionnoj jekonomike: monogr. – Grodno: GrGU, 2013. – 99 s. [in Russian].
5. Taubaev A., Ulybyshev D. Predposylki i problemy vzaimodejstvija nacional'nyh innovacionnyh sistem stran Evrazijskogo Jekonomicheskogo Sojuza // Sovremennoe biznes-prostranstvo: aktual'nye problemy i perspektivy. – 2015. – № 1 (4). – S. 94-97 [in Russian].
6. Olejnik A. Institucional'naja jekonomika: Uchebnoe posobie. – M.: INFRA-M. – 2010. – 416 s. [in Russian].
7. Aliev M., Jusupov U., Altynbekov M., Tusibaeva G. Kasiporyndardy memlekettik karzhylyk bakylaudagy maseleler men ony sheshu zholdary // Central Asian Economic Review. – Almaty. – 2018. – № 1 (119). – B. 39-45 [in Kazakh].

Алиев М.К., Тажибаева Ж.С., Алтынбеков М.А.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются институциональные основы развивающегося бизнеса. В статье излагается проблема институциональной структуры стимулирования предпринимательства в Республике Казахстан. В данной работе исследуется взаимосвязь состояния институциональной среды и динамики инновационных процессов. В частности, определяется сущность институциональной среды бизнеса, предлагается ее определение на основе анализа научных данных, анализируются структуры систем государственного регулирования и стимулирования предпринимательства в Республике Казахстан. Для создания благоприятных условий для развития предпринимательства как объекта государственного воздействия дается оценка предпринимательского климата Республики Казахстан. Автор подчеркнул важность системного подхода к формированию государственной политики по стимулированию и поддержке предпринимательства.

В статье раскрываются особенности управления и стимулирования, а также определяются основные приоритетные направления и целевые параметры развития предпринимательства в Республике Казахстан. В статье рассматриваются вопросы создания модели институциональной среды, благоприятной для развития предпринимательской деятельности в Казахстане, в том числе механизма формирования деловых компетенций и стимулирования физических лиц к предпринимательской деятельности. В данной статье рассматриваются условия и предпосылки формирования институциональной среды в соответствии с международными договорами развития высокотехнологичного сектора национальной экономики, требующими науки и инновационного предпринимательства на основе разработок отечественных ученых Казахстана.

Aliyev M., Tazhibaeva Zh., Altynbekov M.

FORMATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the institutional foundations of developing business. The article discusses the problem of the institutional structure of entrepreneurship incentives in the Republic of Kazakhstan. In this paper, the relationship between the state of the institutional environment and the dynamics of innovation processes is studied. In particular, the essence of the institutional environment of business is determined, its definition is proposed based on the analysis of scientific details, the structures of the systems of state regulation and stimulation of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan are analyzed. As an object of state influence, an assessment of the entrepreneurial climate of the Republic of Kazakhstan is given to create favorable conditions for the development of entrepreneurship. The author noted the importance of a systematic approach to the formation of state policy to stimulate and support entrepreneurship.

The article reveals the features of management and incentives, as well as defines the main priority directions and target parameters for the development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The article discusses the creation of a model of an institutional environment favorable for the development of entrepreneurship in Kazakhstan, including the mechanism for the formation of business competencies and the motivation of individuals for entrepreneurial activity. This article discusses the conditions and prerequisites for the formation of an institutional environment in accordance with international conditions for the development of the high-tech sector of the national economy, which requires science and innovative entrepreneurship based on the developments of domestic scientists of Kazakhstan.

